

DÉLVIDÉKI SZEMLE

1943 SZEPTEMBER

II. ÉVF. 9. SZÁM.

Gróf Apponyi Albert*

(Halálának tízéves fordulójára)

KEVÉS ALAKJA VAN a magyar közéletnek, akiről annyi jót, annyi magasztos jellemtulajdonságot, annyi tökéletességet hirdettek volna ország-világra szóló egyhangúsággal mint éppen ő róla. Nagyúri magatartás és mégis mindenkit lefegyverző nemes egyszerűség jellemzik az embert. A megjelenés, a modor előkelősége, csodálatos tanultság és műveltség, elbűvölő szónoki készség, félelmes dialektika — világviszonylatokban bevált fegyverei. A világpolitika legelőkelőbb tényezőinek bámulatát provokálják az „européer“ tündöklő tulajdonságai; aki azonban minden fölényessége, minden nemzeti elfogultságtól mentes tárgyalóssága dacára mégis igaz magyar — a muzsikáltató, táncos, lovas, duhaj magyar frivol külsőségeiben elfogódott idegen felfogással szemben, a mi valóságos mivoltunknak kultúrfölényt hirdető és bizonyító reprezentánsa. Méltán állapították meg róla, hogy nemzeti egyéniségünket még senki sem képviselte annyi méltósággal, mint ő: „a magyar lelkeség nagykövete Európában“.

És idebent is tündöklő csillaga a politikai horizontnak. Elragadtatja az embereket a külsejével, az ékesszólásával, bámulatba ejt a politikai, az erkölcsi értékeivel; mindenkit meghódít a gesztustalan igénytelensége, optimizmusa, idealizmusa, vallásos alázata, derűs kedélye, lelki frissége, tetteit kísérő intenzív felelősségérzete, a beszédeit jellemző széleskörű tájékozottság, gondolatgazdagság, világos okfejtés, egyszerű logika és fegyelmezettség.

És ez a nagyszerű tulajdonságokkal induló, azok felett mindig rendelkezni is tudó pályafutás mégis meddő — pozitív, látható, kézzelfogható eredmények nélkül való. Apponyi mint pártvezér a múlt sikerek embere, mint politikus pedig hatástalan — hatástalan a szó reálpolitikai értelmében.

Az a nagyszabású és valóban magasszinvonalú politikai propaganda, amit a kilencvenes évek elején az egész országon végigvisz, a legjobbakat gyűjti a Nemzetipárt zászlója alá és talán arra lett volna hivatva, hogy megfelelő alkalmazkodással szellemi és politikai egységet teremtsen. De tömeg nem csatlakozik hozzá — a tö-

*Kegyelettel közöljük 1943 augusztus 17.-én elhunyt kiváló munkatársunk utolsó írását.

meg ellene küzd; a párt lassanként elveszti parlamenti lehetőségeit és Apponyi maga is passzív, csaknem ölvetett kezekkel nézi a felbomlását. A munkának ez a fanatikusa szerkezetből kikapcsolt motor gyanánt üresen látszik mozogni közéletünkben — óriási energiákat működtet anélkül, hogy bármit is igazán megmozdíthatna. Ez a minden ízében progresszív törekvésű ember hiába sürget új gazdasági- és életformákat: nem képes megtörni az elfogultságainkat, a legelőkelőbb tényezők, a hatalmon lévő pártok szociális érzéketlenségét és öntudattalanságát. Nála látszólag minden csak mint óhaj, gondolat, érzelem, szenvedélyesen hangsúlyozott követelés lép előtérbe; megkapja a maga pompás jogi és szónoki formáját, de testet öltetni már nem képes. A századforduló parlamenti életét obstrukciók sorvasztják sivataggá, aminek a saját pártjában sem tud gátat vetni. Odakint pedig az ő mély közjogi tudásból meritett álláspontjai ábrándos koncepciók, tévelygő hatalmi álmok délibábjaivá lesznek és egy tárgyismerettől, felelősségérzettől egyaránt mentes zsurnalisztika velük izgatja a helyzet reális szemléletétől távol maradt értelmiséget — az egyetlen közönséget, amelyet valamennyire a magáénak mondhatott.

Annyi tökéletességgel szemben szinte kinos ezt a meddőséget megállapítani — de valóban nem tudunk olyan konkrétumokra, olyan sikerekre rámutatni, aminőkhöz a politikai nagyságról való fogalmunkat hozzá szoktuk mérni. Mindössze néhány törvény és rendelet tanuskodik a kultuszminiszterségéről és ezeket is dezavualja most a legutóbbi időknek ellenkező irányban meginduló felfogása. Eredménytelenség van itt, amit azonban sem a hősnék számtalanszor felhánytorgatott személyes fogyatkozásai, sem azok a túl-erőseknek bizonyult közéleti adottságok meg nem magyaráznak, amikkel szembeszállott.

A magyarázatot más szinten kell keresnünk. Mert bármennyire ismerjük is a jellem egyes szilárd pontjait, valamint azokat az adottságokat is, amik az érvényesülésnek útját állták: az *Apponyi-sors csak úgy nyer igazi értelmet, ha a belső ösztönzéseinek, a célkitűzéseinek, az etikai magatartásának igazi forrását legalább megközelíteni sikerül*. Csak éppen megközelítésről lehet szó, mert ez a hosszú élet annyira gazdag volt benyomásokban és olyan változatos ösztönzések hatása alatt állott, hogy azokat a lelki, a szellemi struktúra kialakulása szempontjából egyetlen erkölcsi tényezőre visszavezetni nem lehet.

Adva van azonban a XIX. század romantikája, és éppen Apponyinak nevelése, családi hagyományai, katolikus vallásossága, hivatásadatának metafizikai beállítottsága folytán nagyon valószínű, hogy ez a romantika döntő hatással volt rá — hogy többet merített belőle, mint kortársai. Mi ezt a romantikát egy kissé könnyen szoktuk venni — nem akarjuk meglátni benne a történetformáló erőt. Pedig romantika a XIX. század éltető eleme, ennek hatalmas áramlása hozza felszínre legnagyobb értékeit és hordozza vívmányait. A romantika ölében nyugszik a századnak nemcsak egész irodalmi és művészeti fejlődése, hanem társadalmának és közéletének kialakulása is. Romantikus a történet-szemlélet, a politikai tudo-

mány irányzata. Romantika teremti meg és magasztalja fel a nemzeti gondolatot — ez ismeri fel igazán a benne rejlő teremtet és egyesítő erőt. Romantikus a fiatalos hév, a vágyakozás, a vonzódás a „más“ után; a határokat elmosó, a formákat elkeverő változatoság, az adottságoktól elfordulni szerető mámoros törekvés, a patetikus tiltakozás az élet valóságos vagy vélt sérelmei, igazságtalanságai ellen, az örökös ellenzékiesskedés — mindaz ami a magyar közélet fejlődésének is jellemző tünete úgy 1832 óta. Forradalmasító szenvedélyes akarát, a márciusi ifjak lobbanékonyasága lesznek nálunk is a politikai törekvések kialakítóivá és legfőbb mozgatóivá. Romantika idealizálja történelmünk eseményeit, előkészíti a nemzeti erő, a nemzeti jelentőség túlértékelésére kész hangulatokat, népszerűsíti a nagy tévedéseket — és utopisztikus politikai célok argonautái miatta vetődnek mostoha partokra, miatta őrlődnek fel meddő ellenzékiesskedésben, holtot alkotni vágytak és erre hivatottak is lettek volna.

Apponyiban is ennek az elérhetetlen után vágyó lelkeségnek a ki nem elégültsége parázslík; amire pedig törekszik, éppen abból az ellentétből kap világosságot, színeket, jelentőséget, ami a magasra kitűzött cél és a harcba vitt erőkkkel szemben aránytalanul lemaradó eredmény közt felmered. Lelkében él a csorbítottatlan nemzetállam képe; a nemzeti véderőt, önnálló vámrendszert, jegybankot, a magyar nemzetiség uralmát sürgető politikai követelés. A cél: a nemzetet megillető jogok kivívása Béccsel szemben; az eredmény — hosszú évek áldozatos küzdelmei után — egy audienzia, amelynek végeztével Apponyi sikertelenül és kegyvesztetten távozik a királyi palotából.

Az út aztán, amely eddig a kudarcig és innen tovább vezet, a pártállásoknak mindenesetre meglepő, de az ő romantikus elvhűsége mellett nem éppen következetlen sorozataiban mutatja meg a helyét. Nem változtatta az elveit — csak a politikai momentum követelményeihez alkalmazkodik, csak a követeléseit fokozza az ellenállás mérvéhez képest és oda megy, ahol azokat megvalósíthatóknak véli. Innen van, hogy a pályafutása áthullámszik a Sennyey-féle aulikus konzervativizmustól egészen a Negyvennyolcas Alkotmánypártig — egészen addig a pártállásig, amit végül önmaga kénytelen volt elítélni. Áthullámszik a közjogi maradiságtól egészen a közjogi radikalizmusig, hogy az összeomlás után végül a párt nélkül maradt jászberényi programban és a legitimizmusban keressen új utat — immár nem is konkrét politikai célok érdekében, hanem csak azért, hogy a jogfolytonosság nagy elvét átmentse jobb időkre és mert kedve telik bizonyos politikai lehetőségek és jogászai elgondolások patetikus feltárásában.

Hogy ennyiféle vállalkozásban mennyi a romantika, hogy — módszertől és eszközöktől eltekintve — mindez csak éppen romantika: világosan megmutatja a törekvéseknek kezdettől fogva nyilvánvaló kilátástalansága és viszont a hősnek ezzel mitsem törődő lendülete, nagyszerű erő kifejtése, önfeláldozásig menő önzetlen sík-raszállása. Romantikus a népszuverénitásról, az alkotmányos monarchiáról, a jogállamról és ennek intézményeiről való felfogása — a

parlamentarizmus, az alapjogok, a törvény és alkotmány jelentőségébe vetett hite. Csak romantikusan befolyásolt jogász-lélek fedezhetett fel a kiegyezési törvényben „alvó jogokat” — a törvény-szövegben állítólag rejtőző kedvező lehetőségeket, amikről azonban a törvény alkotói, Deák és Andrássy nem tudtak. Csak egy Eötvös-ből, Montalembertből, Manningből, Kettelerből, Duponlouból táplálkozó idealizmus, lovagi lelkiség vállalkozhatott arra, hogy két szélsőséggel — a 67-es ortodoxiával és a 48-asok közjogi radikalizmusával egyaránt szembeszállva, a kiegyezésben adott közjogi alapítgatásának, nemzeti irányban való fejlesztésének, továbbbépítésének, népszerűsítésének gondolatát tegye politikai programmá. Ezt a programmot képviseli, hirdeti minden tudásával, szónoki képességével, nagyszerű egyéniségének teljes latbavetésével; ezért küzd hosszú éveken át — pedig tudta, hogy felülről a legmerevebb elzárkózással és bizalmatlansággal találkozik, mihelyt a katonai kérdést érinti; tudta, hogy Ausztriában senki sincs, aki egy magyarosabb kiegyezést elfogadni hajlandó volna és hogy éppen ezért az ő elgondolása a Monarchia egész politikai szerkezetének a megbolygatása nélkül egy lépéssel sem mehet előre; tudta, hogy programja már azért is kilátástalan, mert odalent viszont egy másik romantikába, a teljes nemzeti függetlenség romantikájába ütközik.

EZEN A TÉREN Apponyi nem egyedülálló jelenség közéletünkben, kortársai között is többen voltak, akik reménytelen feladatokra vállalkoztak és ezek érdekében ellenzéki oldalon is a legtisztelietreméltóbb eszközökkel dolgoztak. De közülük egyedül Apponyit érte az a nem remélt esély, hogy a hatalmat felülről megkaphatta és lefelé is megalapozhatta volna — ha nem éppen a katonai követelést teszi a politikája sarkpontjába. Ma már meddő dolog arról tépelődni, hogy mi minden történt volna ebben az esetben; a nemzet sorsát azonban az elmulasztott lehetőségek éppen úgy irányítják, mint a pozitív tények, ezért kell mégis arra gondolnunk, hogy nagy ellentéteknek legalább időleges elnyugvása; Korona és Nemzet közt jobb megértés, jobb háborús felkészülés, több szociális érzék, a közélet nagyobb rendje és tisztasága, az ország elavult társadalmi és kulturális szerkezetének némi javulása lehettek volna megfelelő elhatározásának a következményei.

A reálpolitikus előtt örök rejtély is marad, hogy miért nem engedett. Elvföladás! — ugyan ki vádolhatta volna meg ezzel alaposan, amikor a politikában minden út egyformán vezet jóra is, meg rosszra is — minden azon fordul meg, ki meddig megy rajta. Tisza feladta a bihari pontokat; Bismarck kigúnyolta a következetességet, az elvhűséget — mert aki uralkodni akar, annak realizztikusan kell gondolkodnia. Apponyit elhagyták régi elvbarátai, hogy érvényesülhessenek; ő ellenben visszautasít minden alkalmazkodást, sőt a perszonálunió programjának nyílt vállalásával mégjobban kihangsúlyozza a kormány képtelenségét, mert aki az igazságot tartja legfőbb törvénynek, nem tekintheti a hatalmat a legmagasabbnak.

Ideális álláspont — teljes összhangban van az ember nagy-

szerű jellemtulajdonságaival. A legmagasztosabb belső elhivatottságnak, az igazi nagyságnak jele és záloga, mert benne van a nemzet igazságaért hozott személyes nagy áldozat. Az igazságnak azonban — mint minden eszménynek — éppen az a sajátossága, hogy a tapasztalat sohasem egyezhet meg vele; a valóság mindig alatta marad az ideálnak, politikai téren pedig a gyakorlati ember sikere éppen attól az ügyességtől függ, amellyel ezt a kettőt egymáshoz mégis valamennyire közelebb hozni tudja. Apponyinál elmarad a siker, mert hiányzik belőle ez a kétes értékű ügyesség — hiányzik belőle a masszív, a durva valóság megragadására való készség, az alkalmazkodásnak az a művészete, amely áldozatot követel az eszmétől, hogy tettel segíthessen előbbre egy jobbnak vélt világot.

És mégis — Apponyi éppen a sikertelenségnek e szinte végeláthatatlan sorozatán át emelkedik fel az igazi magasságokba. Ezeknek a hatása alatt fordul el az érdeklődése dicstelen belpolitikai küzdelmekről, felszabadul a századforduló egyoldalú politikai mentalitásának nyomása alól. Így lesz a szűk határok közé szorított pártpolitikusból az abszolút méretek politikusává, hogy aztán a legmagasabbrendű államférfiúi spekulációkba elmerülve megszerezze azokat az egyedülálló képességeket, amikkel külpolitikai téren kikényszerítette nemzetének a megbecsülést, magának pedig megszerezte a nagyság glóriáját.

Apponyi külpolitikai szereplésében aztán egészen különleges formában jelentkezik ez a romantikus befolyásoltság, bár itt is, éppen úgy mint belpolitikai téren, inkább kilátástalan feladatok nagy-lelkű vállálásában, mint módszerben és eszközökben. Ez utóbbiakban ugyanis nincs semmi romantikum; ezek mindenkor és mindenütt művészi tökéletességgel alkalmazkodtak az adott helyzetekhez és hangulatokhoz és minden időkre mintaképei lesznek a vérbeli jogász ragyogó dialektikájának, józan okfejtésének.

A nemzet itt csodákat várt Apponyitól, amik nem történtek és nem is történhettek meg. Nem történhettek meg már a Népszövetség általános hangulata, de organikus fogyatkozásai miatt sem. Ez a „machine exclusivement diplomatique et politique“ a kiküldő államok általános politikájának hatása alatt állott és lett ennek következtében inkább egy igazságtalan statusquo ügyvédjévé. Az ellenünk kiéleződött protekcionizmus következtében aztán a magyar érdek — akár mint kisebbségi, optáns vagy választottbíróági kérdés; akár mint lefegyverzési vagy éppen határrevíziós probléma — annyira elszigetelt helyzetbe jutott, hogy a statusquo fenntartásában érdekeltek ellenállásával szemben még a semleges tagok is tartózkodtak attól, hogy államukat a magyar álláspont adoptálásával esetleg kényes helyzetbe hozzák.

Itt tehát a magyar érdek elfogulatlan diskusszióját kizártnak kellett tekinteni; reálpolitikai eredményekre nem lehetett számítani és reálpolitikusnak itt nem sok keresnivalója volt. Amit ezen a téren, ez előtt a forum előtt remélhettünk, csak éppen a legszorosabb értelemben vett erkölcsi siker volt; és ez is lényegileg egészen különleges nemzetközi feltételek igazolásától és azoktól az erkölcsi fegyverektől függött, amiket harcba vihettünk. Régi rágai-

makkal szemben nemzeti felsőbbrendűséget kellett demonstrálnunk — egyetlen nagyszerű személyiség előtérbeállításával, megtámadhatatlan funkcionálásával kellett megcáfolnunk mindazt, amivel ellenségeink a békeszerződés politikai, etnikai, gazdasági atrocitásait itt is a kisebbértékűségünkkel iparkodtak volna igazolni.

Ezt a nemzeti felsőbbrendűséget Apponyi nemcsak a legszerencsésebben képviselte egész egyéniségének elbűvölő hatásával, egy világtestület felett is uralkodni tudó fölényes tudásával, műveltségével, hanem *produkálta az egyedül célravezető erkölcsi fegyvereket is abban a tiszta tárgyilagosságra törekvő akaratban és erre felépített etnikai öntudatban is*, amit csak egy magasabbrendű nemzetközi jogélet és erkölcs utáni állandó törekvés ébreszthetett fel benne.

Ezt a törekvést az ő hívó katolikus lelkének egyetemesség felé ösztönző tartalma mellett igen jelentős mértékben az Interparlamentáris Unióval való kapcsolatainak köszönhette. Ennek a „Superparlamentnek“, amelynek már 1895. óta tagja és amely az akkori politikai világ összes idealistáit, utópista pacifistáit, a „Nemzetek Társadalmának“ romantikus rajongóit a tagjai, vagy legalább is az érdeklődői közé számíthatta Apponyi a lelke. A brüsszeli, a berlini, a budapesti kongresszusokon szerzett benyomások, *a nemzetközi élet nagy problémáival való foglalkozás szárnyain emelkedik fel az államok, a népek fölé; hogy aztán fokozatosan kiszélesülve az egyéniből, a nemzetiből, felszárnnyaljon az univerzálisba; felszárnnyaljon távoli perspektívákba, egy európai, sőt európa-feletti öntudatba, a civilizált emberiség politikai, gazdasági, szellemi megszervezésének grandiózus gondolatába — egyenesen a világbéke kultuszába.*

EZ A LELKISÉG határozza meg aztán a Békekonferencia és a Népszövetség előtti szereplésének formáját és taktikáját is. Ez jellemzi egész magatartását bizalmas beszélgetésekben, a világ legelső jogászaival folytatott vitáiban, a bizottságok és az *Assemblée* előtt tartott nagy beszédeiben. Ez a tárgyilagosság helyezi a legnagyobb tartózkodással kezelt magyar érdeket egyetemes külpolitikai szempontok védőpajzsa alá — ez harcol értük a tárgyi igazság súlyával és érezteti a respektálásukban a világbékeesség egyik követelményét. Azokban a nagy jelentőségű és nagy feltűnést keltő beszédekben, amiket a Népszövetség előtt tartott, nincsenek dramatico-retorikus gesztusok, nincsen szó trianoni fájdalomról, és a hang amit megüt, nem a nemzeti keserűség hangja. Ellenben rendszerező képesség, építő szellem, a gondolat könnyed egyszerűsége, az áttekinthető könyvnyűsége, józan hazafiság és mérlegelő értelem küzdenek jobb megértésért, a bagatellként kezelt magyar kérdés lelkiismeretesebb figyelembevételéért. „Boldog az az ország, amelynek ilyen államférfiai vannak“ — kiált fel a kisántánt egyik képviselője Apponyinak a leszerelési kérdésben tartott beszédje után; egy másik beszédjéről pedig a *League of Nations Union* szerkesztője, Mrs. Edgar Dugdale állapítja meg: „*The protest made in Hungary's name, by the octagenarian Count Apponyi, will surely find place among the great pleadings in History... wonderful speech*“. És Apponyi hitt a si-

kerben — úgy amint mi valamennyien hittünk valamikor abban, hogy a magyar igazságnak már a békekonferencián győznie kell. Hinnie kellett romantikus lelkének minden optimizmusával, mert különben nem bírta volna ezt a harcot több mint tíz éven át — mert különben sohasem tudta volna ebbe a szereplésébe belevinni azt az erőt, azt a lendületet, azt az imponáló fölényességet, amit az egész világ megbámult, de sajnos annyira már nem tudott értékelni, hogy elfogultságaitól megszabadulhatott volna.

Az Apponyi-sors tragikus betetőzéséhez tartozik, hogy még így se — még ennyi tapintattal, példátlan önuralommal, diplomáciai ügyességgel, embert és helyzeteket egyaránt ismerő és velük bánni tudó művészettel sem tudott többet elérni tapsoknál, a nemzeti értékre átsugárzó személyes érték elismerésénél. A beszédei sejtették, erővel éreztették a magyar szempont respektálásának a szükségességét, a Népszövetség eredeti ideáljaival való megegyezését, — a politikai megátalkodottság azonban kizárt minden érdemleges döntést, amit javunkra elkönnyvelhetnénk. Apponyi szereplése itt is ragyogó — de mindenképpen tragikus, ő maga pedig éppen akkor mondja magát „sajnálatraméltó politikus“-nak, amikor nemzetközi szereplése kapcsán ország-világ ünnepli.

EKKÉNT nobilitás, hősiesség és legmagasabb rendű személyes tulajdonságok politikai hatástalansággal párosultak Apponyiban. — amire pedig hivatva volt: a nemzet jogaiért való küzdelem, a szereplés minden dicsősége dacára a nagyvilág előtt éppoly sikertelen, mint volt a Bécs ellen vívott idebent. A nemzet gyarapodása szempontjából mégis mit jelentettek az ő nagyszerű személyes tulajdonságai? Mit köszönhetünk a politikai művészet e theoretikusának vagy éppen lírikusának — aki nyilván nem a cselekvésnek, az akaratnak, hanem inkább csak az eszmének, az erkölcsnek volt a politikusa? Hol van a nagysága?

Sokan mondták már, hogy inkább a célkitűzéseiben, a törekvéseiben, semmint eredményekben, eklatáns sikerekben — hogy az ember nagyobb volt a művénel. Azonban nincs miért tépelődnünk felette. A nagyság glóriáját vergődő érdemkutatás, könyvek és tanulmányok úgy sem adományozhatják annak, aki meg nem szolgált. Nincs az a politikai konjunktura, nincs az a hangos szó, az a hivalkodó szobor, ami igazán nagyra tehetne — a pro et contra kicsinyes méricskélései pedig meg nem tagadhatják attól, aki valóban megszerezte. *Apponyi nagysága a nemzet közmeggyőződésében, a magyar társadalom köztudatába lehorgonyzott erkölcsi tény, amely egy élet változandóságaitól, sikereitől és kudarcaitól immár függetlenítve nem szorul argumentumokra, hanem a szivekben él — éppen ott a legelevenebben, ahol a szolgáltatás számára már nincsen szó a politikai szótárban, ahol nem definiálják többé, hanem átérzik az érdemnek nemzet-gyarapító, felmagasztosító értékét.* Mindössze egy pillantást vethetünk a nemzeti lélek örvénylő mélységeibe, hogy legalább egy töredékét lássuk annak a titokzatos folyamatnak, ahonnan az igazi nagyság kialakul.

Amikor Apponyi egy korruprt világban, a 90-es éveknek csak-

nem általános morál-pesszimizmusával szemben a közélet tisztaságáért síkraszállt és ennek a nemzeti megtisztulásnak a lehetőségét hirdette is; amikor a nemzeti élet teljessége utáni vágynak, a nemzet öntudatából ki nem irtható követeléseknek erős hangot, szilárd politikai formát adott; a nemzeti szellemnek az osztrák összbírodalmi törekvésekkel szemben folytatott évszázados küzdelmét bénító tévedésektől, túlzásoktól, elfogultságoktól és gyűlölködéstől megszabadítani iparkodott — a genfi szinpadról pedig legalább megrázta egy egész világ rossz lelkiismeretét: a nemzet széles rétegeiben nemcsak a politikai sorsnak alávetett konkrétumok ragadták meg a figyelmet; nem a tündöklő forma kápráztatott csupán. A nemzeti érdek elevenére tapintani tudó kivételes képesség sejtelve töltötte be a lelkeket — az a meggyőződés, hogy *Apponyi személyében a nemzet jogainak, méltóságának, életérdekeinek képviselőjére, védelmére az erkölcsi tekintetben leghivatottabb, erkölcsi tekintetben a legnagyobbak egyike vállalkozott*. A nagyság glóriája pedig most méltán ragyogja körül emlékezetét, mert ez a fényes elme egy megmérgezett nemzetközi légkörben nemcsak a nemzet jogaira tudott rámutatni olyan okfejtéssel, mitől az ellenséges elfogultság elfordulhatott, de megcáfolni nem tudott, hanem *a letiportság, a kiszolgáltatottság, a megaláztatás, a kétségbeesés sötét óráiban hirdetőjévé, felragyogtatójává, eleven bizonyítékává lett a magyar nemzeti értéknek magának is*.

Apponyinak ez a nagysága nem hangos, nem hivalkodó; és ha „vannak ajkak, amik soha el nem némulhatnak” — az övé ma már csak halkán szól hozzánk, annál halkabban, minél jobban el kellett távolodnia a magyar közéletnek azoktól a keretektől, ösztönzésektől, céloktól, érdekektől és lehetőségektől, amik az ő törekvéseinek tartalmat adtak, nagyszerű személyes értékeit pedig nemzeti értékekké felmagasztosították. Tíz esztendeje már, hogy nemes alakja eltűnt szemeink elől, hogy a páratlan bensőséggel megnyilatkozott nemzeti kegyelet a Koronázó Templomban, királyokat megillető helyen, koronás fők szomszédságában jelölt ki számára végső nyughelyet. De szobra még nincs — és nem is tudom foglalkoztat-e bárkit is a gondolat, hogy legyen. Ne akadjunk fel ezen. Ez a kor nem szerencsés a szobraival és nem is hiszem, hogy van művész-ihlet, amely már most méltó módon tudná ércbe önteni, márványból kifaragni azt az „emberré elevenedett székesegyházat”.

De el fog jönni ennek az ideje is. Útni fog az óra, amikor emléke teljes megbecsülésben részesülend — amikor kis nemzetünk a környező idegen erők földrajzi, népi, gazdasági túlsúlyával, politikai gravitációjával szemben a küzdelemre elszántságot, a fennmaradásra jogcímét és reménységet abból az erő- és értéktudatból fog keresni, amit csak a nagyjaink törekvéseiben, munkájában és sorsában való elmélyedésből meríthetünk — igen előkelő helyen abból, amit Apponyi közéleti pályafutása tanulságképpen szolgáltat. Ez az elmélyedés a legnagyobbaknál se vezet mindig döntő sikereket jelző csúcspontokon át, Apponyi sorsában meg éppen tragikus következetességgel mutatja a törekvések és az eredmények fájdalmas diskordanciáját. De meg fogja mutatni egy legnagyobb történelmi fe-

szűlésséggel terhelt, egy példátlanul problematikus jövő magyarjának, hogy az igazi nagyság sokkal inkább a nemzet jogaiért, igazságaiért való áldozatos harc nagylelkű vállalásában és végigharcolásában van, mint azokban a nagyon is mulandó sikerekben, amiket inkább csak a politikai konjunktura juttat érdemtelenül kegyenceinek.

Irodalom: Apponyi Albert gróf: *Élmények és emlékek*. Budapest. — Apponyi Albert gróf: *Ötven év*. Budapest 1926. — Davies David: *Ein Weltgendarm*. Berlin. 1932. — Davies David: *Suicide or Sanity*. — *Hadi beszédek*. (Apponyi Albert gróf beszédei) Budapest 1915. — Hall William Edward: *A treatise on international law*. Oxford 1924. — Dr. Halmay Elemér: *A nyolcvanéves Apponyi*. Budapest 1926. — Dr. Halmay Elemér: *Emlékezés Apponyi Albert-ről*. 1933. — *Der Friedensvertrag von Trianon*. Budapest 1931. — Joel Karl: *Wandlungen der Weltanschauung*. Tübingen 1934. — Kornis Gyula: *Az államférfiú*. Budapest, 1933. — Kornis Gyula: *Apponyi világnézete*. Budapest. 1935. Lukachich Géza: *Magyarország megcsönkítésének okai*. Budapest. — *A magyar királyság Apponyi beszédeiben*. — Malcomes, baron Béla: *Zur Weltkonferenz*. Leipzig, 1933. — Milkonovitzki Schabsaj: *Das Mandatssystem im Völkerbund*. Jena 1928. — Nagy Elek dr.: *Magyarország és a népszövetség*. Budapest 1930. — Nagy Iván dr.: *Les minorités nationales et la Société des Nations*. Paris 1927. — *A Nemzetek Szövetsége célja és szervezete*. Genf. — *A Nemzetek Szövetségének tevékenysége*. Genf. — Petheő, Alexandre: *Le Comte Albert Apponyi*. Paris. 1931. — Petheő Sándor: *Gróf Apponyi Albert és a magyar Girond*. — *Petit manuel de la Société des Nations*. Genève. 1933. — Rodhe major Hans: *Deutsch-französische Machtfaktoren*. Berlin 1932. — Spranger Eduard: *Lebensformen*. Halle 1927. — Scelle George: *Une crise de la Société des Nations*. — Schubert Wilhelm: *Völkerbund und Staatssouverenität*. — Vladár Ervin: *Mi is a Népszövetség?* Budapest. 1930. — Wolf Francis Colt: *Genève synopsis*. Washington. 1933.

MUNTYÁN ISTVÁN